

KERÉNYI FERENC

Mikszáth és Nógrád megye

Kiállítás megnyitó 1982-ből*

Tisztelt Vendégeink! Kedves Barátaim!

Két ház áll egymás mellett Horpácson, egyazon telken. Fényes villa az egyik, oszloprendes portikusszal, timpanonnal kívül, belül pedig kényelmes bútorokkal, márkás festményekkel. Ebben állunk most. Valóban írófejedelemhez méltó kastély, amely az előző írófejedelem, Jókai Mór életrajzának honoráriumából épülhetett fel 1907-ben. A másik egy földszintes kúria, a régi kép tanúsága szerint négy ablakkal és két ajtóval az utca felé, és rá csak később húznak emeletet. Szontagh Pál udvarháza ez, itt a közvetlen szomszédunkban, amelynek egykor látogatója volt Madách Imre is, és amelynek tornácán örökítette meg Jelfy Gyula, a híres fotográfus az ebéd után csendes pipaszó mellett üldögélő író a Vasárnapi Ujság olvasói számára. (Ez a kép látható mai meghívónk belső oldalán.)

A két ház egymás mellett, akár jelképesnek is tekinthető. Mutatja, milyen ellentmondásaival a kornak és az embernek kell szembenéznünk, ha nem elégszünk meg Mikszáth Kálmánról szólva a „nagy palóc”, a „varázslatos mesélő”, az „utolérhetetlen anekdotázó” típusú, gyakran ismételt minősítésekkel. Melyik az igazi Mikszáth? A kormánypárti képviselő és a befutott író-e, akinek az 1880-as évektől – Király István találó megjegyzése szerint – szinte nincs is életrajza? Netán a fiatalkor éles tollú és nagyon szegény publicistája, akinek gazdag újságírói életművét éppen napjainkban kezdjük áttekinteni, és akinek 1869 és 1887 között írott cikkei 25 kötetet töltek meg a kritikai kiadás eddig elkészült hányadában? Vagy a nagy regényeivel voksoló realista,

* A szöveg a balassagyarmati Palóc Múzeum gyűjteményében maradt fenn. 1982. október 29-én volt a horpácsi Mikszáth-émlékház állandó kiállításnak a megnyitója, és ezen alkalommal hangzott el Kerényi Ferenc (1944–2008) megnyitóbeszéde (a szöveg mellett a kiállítás meghívója is megtalálható). A szerző nyilván az elhangzás után dokumentálási céllal adta le a gépiratot a múzeum gyűjteményébe; nincs nyoma annak, hogy publikálta volna. A szöveg tisztázat, amely csak néhány helyen tartalmaz saját kezű, tollal történt javítást, de ezek is a géphibákat, elütéseket korrigálják. Ezeket a közlés során nem tűnt érdemesnek feltüntetni. A szöveget egyébként betűhíven, minden változtatás nélkül közöljük; a szerző nem csatolt hozzá jegyzeteket (a szóbeli elhangzás ezt nem is igényelte), ezt mi sem láttuk szükségesnek pótolni. A címet a sajtó alá rendező adta, mivel a kéziratot a Palóc Múzeum irodalomtörténész-muzeológusa, Steinmacher Kornélia jóvoltából ismertem meg. Ennek a szövegnek a közlésével a 10 éve elhunyt kiváló színház- és irodalomtörténészre, Kerényi Ferencre kívánunk emlékezni. A kézirat gondozása Szilágyi Márton munkája.

aki az egyházpolitikai küzdelmekre válaszul *A különös házasságot*, a millennium ünnepeire feleletül az *Új Zrinyiást* írta, és aki utolsó műveiben a múlt és a jelen példáiiban azt vizsgálta *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* és *A fekete város* lapjain, miért nem férhetett egybe a büszke nemesi hagyomány és a szorgalommal gyűjtött polgári vagyon az ország javára? Melyik hát az igazi Mikszáth?

A modern lélektan „referenciacsoport”-nak nevezi azokat a kisebb-nagyobb közösségeket, amelyeknek véleményét mértékadónak fogadjuk el, amelyek előtt bizonyítani akarunk, és amelyek így formálják is személyiségünket. Mikszáth Kálmán életében alighanem három ilyen közösség létezett: Nógrád vármegye, Tisza Kálmán és szabadelvű pártja meg a család. Az elsőhöz, szülőföldjéhez kötötte a gyermekkor minden emléke, a kis szklabonyai porta a balassagyarmati országút mentén, a kovácműhely, a malom, legkivált a nógrádi táj palóc emberei, babonás meséikkel, ősi hiedelmeikkel, szabadságszeretetükkel. „Érdemes elhagyni a szülőföldet, hosszú-hosszú ideig odalenni, csak ezért az élvezetért, hogy ismét visszatérhessünk” – idézhetjük erről magát az író. A távollét kétségkívül hajlamosít a megszépítésre, arra, hogy mindent úgy lássunk évtizedek múlva is, ahogyan elhagytuk, és ahogyan emlékeinkben él. De mégiscsak egyszerűsíteniék a képet, ha kizárólag ebből a szempontból értékelnék Mikszáth novelláinak, karcolatainak idevonható hányadát. Hiszen a népmesébe illő módon ártatlan Bede Erzsit, a mogorván tiszta szívű Filcsik Istvánt megörökítő mellett olyan írások sorjázna, mint *Az elfelejtett rab*, *a Frivol akta*, *A korlátfa*. Megannyi anekdotába oltott kórkép a vármegyéről, amelynek tisztikarában nagy időket átélt öregek és történelmi neveket viselő középkorúak osztották el egymás között a helyi hatalom kulcspozícióit. A bizonyítás vágyában ezek az emlékek is továbbéltek: a balassagyarmati sajtópolémia, a vonzó-taszító vármegyei állások, az örömapai beleegyezést megtagadó szolgabíró-após, Mauks Mátyás.

Diákkori lelkesedés, hűség a kiegyezést megelőző évek hazafias felbuzdulásához és az akkor még 1848-as jogalapon állott párt vezéréhez, Tisza Kálmánhoz – ez volt Mikszáth Kálmán második erős kötődése, mondhatni, egész életén át. Tiszához és pártjához – éppen az 1848-as eszmék megőrzésének reményében – maradt hű a fúzió, az egykori pártprogram félrevetése után is, egészen a Szabadelvű Párt bukásáig, 1904-ig. Az írások ellenpontosító tanúságtétele azonban a mameluknak csúfolt kormánypárti képviselőt is jellemezte. Nem egyedülálló az eset a magyar és még kevésbé az a világirodalomban, hogy az erős tehetség, az ember- és társadalomismeret felülkerekedhet téves vagy hiányos politikai érzéken, tájékozódáson. Mikszáthnál nem egyszerűen erről van szó. Többről. Arról, hogy a mítosszá emelt palóc élet tisztasága mellett sokáig hitt – az 1848-at megelőző nagy eszmerendszer, az érdekegyesítés egyik utolsó, őszinte híveként – abban, hogy nemes, paraszt és polgár patriarchális osztálybékében élhet és munkálkodhat együtt. Miközben a parlament padsoraiban a kormánypárt számíthatott Mikszáth Kálmán illyefalvi, majd fogarasi képviselő szavazatára, Mikszáth Kálmán, az író papírra vetette országgyűlési karcolatait, amelyek laza füzérében remekművek

is akadnak, és amelyekből ismét halhatatlan figura kerekedett ki, Katánghy Menyhért képviselő. A széthulló illúziók, remények, a „kizökcent idő” motívuma Mikszáthnál sokszor visszatér. A leginkább szembeötlő módon persze a híres különcök, a Pongrácz István grófokhoz hasonlók figuráiban, de erre az alapötletre épült – többek között – a *Galamb a kalitkában* című, eléggé nem ismert és méltányolt kisregénye (1891) és a 19. század talán legnagyobb magyar satírákísérlete, az *Új Zrínyiász* is.

Nem véletlen az sem, hogy a 420 holdas, frissiben vásárolt horpácsi birtok, a szülőföldre visszatérés akkor lett igazán fontos a számára, az emberi-írói bizonyítás testet öltött eszköze, amikor 1904-ben Jókai halála után vitathatatlanul az ország első írója lett, és amikor 37 esztendő múltán először roppant meg, kormányzati válság formájában a kiegyezés biztosnak hitt rendszere.

A harmadik és valóban kiapadhatatlan érzelmi forrás Mikszáth számára a család, a hozzáfűződő magánérzelmei rendszere volt. A romantikus szerelmek nagy történeteit idézte házasságának históriája Mauks Ilonával, a sikerre és megélhetésre még jóformán képtelen fiatal újságíró válása, majd az újbóli lánykérés az irodalmi diadalok árnyékában, a megismételt esküvővel. Itt azután nincs szó írói kettőslátásról. Egész irodalmunkban párját ritkítóan gazdag a családi érzelmek ábrázolása az olyan kis remeklésekben, mint *A ló, a bárányka és a nyúl* vagy *A németke*.

Csak egy ilyen, a szülőföld, a haza, a család megtartó erejét érző író rendelkezhetett a humornak is azzal a bölcsességével, amely képessé tette őt a kisebb-nagyobb emberi hibák és gyarlóságok felmérésére, rögzítésére, a metsző gúnytól az elnéző mosolyig terjedő széles érzelmi skálán.

Tisztelt vendégeink!

A mikszáthi életutató és életművet igazgató tényezőket vallatva, kézenfekvőnek és jó választásnak bizonyult a kiállítás alkotóinak az a döntése, hogy Mikszáth és Nógrád megye címen rendezzék újra a múzeumot. A hangsúlyt tehát az egyik meghatározóra helyezve, de kitekintve a pálya egészére és bátran felvállalva a „Milyen is volt Mikszáth?” sok szempontú megközelítést, korproblémákat is feszegető kérdését.

Nemcsak a könyveknek, de az irodalmi kiállításoknak is megvan a maguk sorsa. A horpácsi házban először 1954-ben nyílt emlékszoba, amely 1958–59-ben bővült tovább. Az előző kiállítás, többszöri felújítással, 1972 óta teljesítette közművelődési feladatát. A horpácsihoz hasonló bemutatókat általában 10–15 évenként cserélni kell: változik, fejlődik hagyománytudatunk, gyarapodnak a tudomány bemutatandó eredményei, és finomodik az a kiállításrendező technika is, amely az irodalomtörténet tényeit látványban közvetíti. A Nógrád Megyei Múzeumigazgatóság fiatal munkacsoportja – úgy véljük – teljes sikerrel oldotta meg feladatát. A forgatókönyv egyik írója Szabó Ágnes, a megye fiatal irodalomtörténésze, akinek ez az első nagyobb szabású munkája, és aki mindig számíthatott szerzőtársa, dr. Praznovszky Mihály elmélyült tudására, gazdag tapasztalatára. Presits Antal, Kollár Sándor tervezői és kivitelezői munkájával, Buda László fotóival vált azután az elképzelés, a terv valósággá, élményforrássá.

Mert mi is az irodalmi kiállítás feladata? Nem elsősorban az, hogy lexikonszerű teljességgel vagy tankönyvi módon máshol is megszerezhető ismereteket közvetítsen. Inkább az, hogy élményt keltsen, és olvasásra buzdítson. És akkor újra meg újra részei lehetünk annak az olvasói élménynek, hétköznapi csodának, amelyet Mikszáthról szólva Krúdy Gyula fogalmazott meg a legszebben parnasszusi látomásában: „Úgy képzelem, hogy egész külön falut foglal el az újonnan érkezettek csapata, ahol a másvilági Mikszáth jár-kei a hosszú szárú pipával... Mikszáth Kálmán egy darab Magyarországot vitt magával a halhatatlanságba. Egy vármegyét, amely valahol ott van az Ipoly mentén, de fölnyúlik a Kárpátokig, szélességében pedig érinti Sároset és Besztercét.”